

ZICHY MIHÁLY

1827—1927

Nagyszerű embertermés százados fordulójának korszakába jutottunk. A tizenkilencedik század első évtizedei teremő elmék és prófétaeltek egész sorozatával áldották meg Magyarországot. A magyar nemzetben rejlő sokféle képesség közül az eddig alig megmutalkozott fről és mővészl alkotóerő szinte egyszerre tört elő nagynál nagyobb egyéniségekben, s szellemi pantheonunkba ez a kor küldte a legtöbbet és a legnagyobbat. Nem ok nélkül való, ha sokan ezt az időszakot nevezik a magyar nemzet renaissance-korának.

Végignévze a nagy szellemeknek ezt a galériáját, felőlilik, hogy majdnem valamennyinek közös sorsa a magányosság, az egyedülállás. Társatlanul nyúlnak a hídeg magasságokba, ahová legtöbbszőr nem is követi őket a megértés, legfőljebb a nagyméret kikényszerítette csodálat.

Zichy Mihálynak, aki az első volt a magyar festőművészet nagyjainak sorában, ugyancsak ez a közös sors jutott osztályrészül, bárha nála különleges életviszontagságai és egyéniségének szabása is közrejétszottak a nagy elszigetelődés felidézésében.

Társatlan, hontalan szellemként élt idegen földön, idegen világban, idegen művészet közepeft. Társatlan volt mint ember, társatlan mint festőművész. Elméjének vítvódásaiból nagy élete során irányeszmények szőrődtek le, amelyek számára szők Prokrusztesz-ágy volt a festőművészet kifejezőképessége. Mindazt, amit az emberiség nagy problémáiról, a Krisztusi altrulzmusról, az ember véges voltáiról, tehetetlenségéről, a szerelmi ösztönről, a hatalom és szolgáltság harcáról, a vallás és a világi élet elleniétéről,

a lét semmiségéről, mulandóságáról bölcelő ésszel elgondolt, vagy a kor uralkodó eszméiből magába fogadott, kevesen gondolták át olyan szellemi erővel, lelki tisztasággal és aforisztikus éllel s kevesen is ábrázolták olyan rajzoló erővel, mint Zichy Mihály. Ám a túltengő gondolat sokszor szétrobbantotta a festői formát, máskor meg a mővészl forma nyomta el a gondolatot, jelöl annak, hogy még az ő nagy elképzelt ereje sem tudta egybeforrasztani azt a két külön világot, amelynek mindegyikére külön anyagot és kifejező eszközt rendelt a természet.

Ez a kettősség Zichy Mihály életének és művészetének egyik nagy ellentéte. Egyéniségének ez a bölcelő szabása

ZICHY MIHÁLY: ÖNARCKÉP. 1840. Vízfestmény
Szépmővészeti Múzeum

egyedülállóvá tették őt a festőművészek sorában s háttérbe szorították nála a mesterség titkainak kutatását. De bölcselkedésének népies, festői formákban kifejeződő volta elválasztja őt az igazi gondolkodók világától. Párját nemcsak ritkító, de nem is lelő magányos ő, aki kinőtt minden megszokott mértékből és minden méretével kivételes egyéniség, kivételes mint ember és mint művész, kivételes élete pályájában és művészi irányzatában egyaránt. Sem előfutára, sem követője nincs. „Un monstre de génie” — mondja róla Théophile Gautier. Valóban megdöbbentő egyéniség nagy sokoldalúságával, eszméinek szertelenségével: örökké forrongó, új nyílásokat kereső vulkán, amely emberi és művészeti eszméket hajít ki magából utaltan, apostol, aki ez eszméket hirdeti, agitátor, aki értük képfarmában szónokol, oktat, gúnyol, ostromoz és lelkesít. Csupa cselekvés a kép mozdulatlan formájában.

Ez Zichy Mihály egyéniségének másik nagy ellentéte.

Ilyen ellentétek sorozata szövődik végig Zichy Mihály egész életén és művészetén. Akármelyik oldalról közelítjük is meg, akár az embert, akár a művészt, szinte árhidalhatatlan paradoxon támad elénk, rejtély, melyet csak elemezni tudunk, megoldani nem.

Munkásságának ritka gazdagságában és sokféleségében mindvégig bizonyos egyformaság vonul végig, ami éles ellentétet ad nagy lelki gazdagságával. Eklektikus, aki minden irányzatnak tetsző és neki alkalmas elemait felhasználja s mégis mindmegannyit egyazon művészmodorra fordítja. Éppen így van az eszmékkel is, amelyekből ezernyi forr a lelkében, de megábrázolhatván szinte egyazon formaként adja mindig.

Magyar lélek, magyar hajlandóság, amely idegen földön fejlődik, idegenben munkálkodik és rólunk alkotva és hozzánk szólva is gyakran idegen hatást kelt. Idegenben él és hazafüli lángolást formál rajzba patetikus allegóriával; gyökeres magyar ember, mégis kozmopolita témák ragadják őt a legnagyobb alkotásokra. A cárok bizalmasa és forradalmi képeket rajzol magyar fajtája számára.

Filozóf és humanista, ez eszméket hirdeti a legnagyobb, szinte akaratos szere-

tettel, mégis a legjobbat akkor alkotja, amikor apróbb ötleteit vagy a genre kisebbszertű témáit dolgozza fel. Léteiben a nagy eszmék kedvelője, a világmozgató jelszavak embere, ám ezeket apró festői ötletekben részletezi el. Eszmevilágának szabása ellentétes művészi modorával, amely realiztikus, néha színpadias külsőségeket kedvelő. Egybefoglalni a formabeli sokféleséget alig tudja, az egységeset azonban sok részletre bontja. Egyszer fantasztikus a gondolataiban és kisszerűen realiztikus, aprólékos a kivételben. Mászor a gondolata köznapí s a kivételben szerielen, fantasztikus. Materializál minden témát, még a legeszmeibbet is, anélkül hogy igazán a képlátás formai kívánalmai szerint alkotná meg.

Csupa paradoxon-ember.

Ellentétben van a hazájával, amely mellette őt; magyar érzése által ellentétben az idegen világgal, amely befogadja, szabad lelke az állásával, hajlandósága, fantáziája a feladatokkal, amelyekre állása a cári udvarban kényszeríti.

Ez Zichy Mihálynak, az embernek és művésznek képe, a gondolkodó ember szemében. Sajátos, nagy, gazdag, de egység nélkül való és nehezen összefoglalható kép, amelyhez magyarozó lélektani vezérfonalat sehol sem találunk, hacsak nem az egyéniség rendkívüliségében. Valóban olyan egyéniség ő, akinek számára nincs mértékünk, aki máséhoz nem fogható, aki minden irányban maga adja meg a maga mértékét: valamiféle csoda, mint ahogy minden nagyságban ott van a csodának eleme.

Olyan volt, mint egy üstökös: ismeretlen, új, meglepő és világitó jelenség, s ilyen hatást tett is mindenütt, ahol megjelent, Bécsben a Waldmüller iskolájában, Pétervároton a cárok udvarában, Párisban az európai művészeti naprendszer közép-pontjában. Mikor aztán vándorítja visszavitte őt a cárok udvarába, őszülő fejfel végre kivetteit magából minden hatást, amelyet fölszedeti, s visszatérít igazi birodalmába: a grafika világába.

Zichy Mihályban uralkodó volt a rajzolás adományja, amely mellett festőképesége, színérzéke árnyéka jutott. A szín erejével, árnyalatával, hatásaival nem tudott igazán bánni, s minden festéit alko-

tása valamelyes szervezetlenséget mutat: a szín nem nőtt össze a formával, hanem annak gyakran ellenmondó maradt. Hogy miféle fogatkozás ez, arra hasonlat a zeneszerző, akinek hangszerelésén megérzik a zongora, amely mellett művét megkomponálta. A sokszínűség idegen világ volt a számára, benne az egységet, a harmóniát nem tudta megtalálni, s igazl elemében csak ott érezte magát, ahol a foltok csupán a fény és árnyék szerint váltak el, tehát az egyszínű festésben s amivel egyazonos — a rajzban. Egész élete harc volt, hogy képességének ezt a korlátját áttörje, s művészl pályájának három szaka egy-egy állomása ennek a küzdelemnek.

Elsőben a Waldmüller ideál-reál festőmodorához simul, amely realizisztikus külsőségek jelszavával akart szembeszállani a bécsi úgynevezett akadémikus festészettel. Ebből az iskolából egész életén át megmaradt valamelyes realizisztikus, aprólékos vonás.

Hiába került élete második szakában a francia művészeti irányok befolyása alá. Egyéni hajlandósága a programfestés, a gondolatiábrázolás felé vonzotta, amely feláldozza a festői látást és elrendezést a gondolati tartalomnak. Egész párisi tartózkodása alatt a szó szoros értelmében való festő akart lenni, koloristá, de minden nagy festői alkotása érdekes, de sikertelen kísérlet volt ebben az irányban.

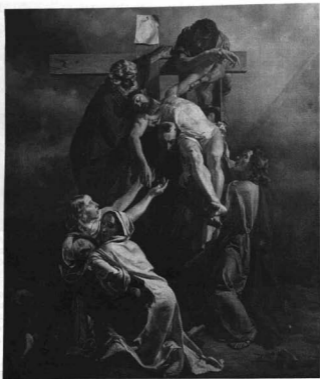
Végezetül, életének harmadik szakában, amely körülbelül a nyolcvanas években kezdődik, Zichy Mihály tudatára ébredt nagy lehetősége határainak s attól fogva alig nyúl ecsethez, a grafikára szorítkozik, kréta, tus és rajzón az alkotó szerszámai. Ezekkel teremtette meg illusztrációt a költészet nagy alkotásaihoz, ezeknek köszönhető művészetünk „Az ember tragédiája” megragadó kartonjait, az Arany-balladák csodagazdag megábrázolását, Lermontov Démonjának és Byron Don Juanjának mesteri rajzait. És ugyanezekkel az eszközökkel formálta képhe cárl krónikáinak jórészt, valamint a csak szűkebb körben ismert elmés erotikus rajzait, amelyekben a formával való bánásnak rendkívüli készsége nyilatkozik meg.

Olyan korban, amikor a színproblémák uralkodtak a festőművészetben, amikor a

ZICHY MIHÁLY: IMÁDKOZÓ LEÁNY. 1846
A Zichy-ereklényi múzeum (Zala) tulajdonsága

l'art pour l'art elve lépett előtérbe, Zichynek tisztán grafikus talentuma, programfestő törekvése természetesen magára maradt, elszigetelődött, hatást a művészetre nem gyakorolt, követőkre nem találhatott. Innen magábanállása nemcsak a magyar művészetben, de az oroszban is, ahol pedig közvetlen hatása révén inkább teremthetett volna iskolát. Oka ennek részben Zichy sajátos és erősen egyéni grafikusmodora is, amelynek kiváló tulajdonságait nem követhette az utánzás, hibáit pedig elkerülte a példán való okulás. Zichy Mihály legtöbbször minden egységes képes kompozíció nélkül alkotta meg elgondolását s csak az egyes alakok külön-külön való elegáns rajzára vetette a súlyt. Ezek a virtuozitással megrajzolt egyes alakok formai kapcsolatba ritkán jutnak nála, az alakok sokaságát, a tömegeket nagy festői masszákba alig-alig foglalja, hanem valamilyen naturalisztikus szervezetlenséggel vagy színpiadissággal sorolja egymáshoz. Ez Zichy művészetének leggyengébb oldala, amelyért csak az egyes alakok jellemzetes fel fogása, elegáns, határozott és minden aprólékossága mellett is könnyed, virtuóz rajza kárpótol.

ZICHY MIHÁLY: KRISZTUS LEVÉTELE A KERESZTRŐL. 1847. Olajfestmény
Szépművészeti Múzeum

Ez a kiválósága és az eszmevilág, amely lelkében él, amelyet művelben apostolkodva erős páthosszal kifejezett, általános emberi rajongása és lelkes írheteretlen magyarsága adják meg alakjának rajzát a művészettörténelem számára, amelyben őt, mint a szellemi harcosok semmiféle rendjébe sem sorolható, romantikus életű és szeszélyes művészeti embert, részben bölcselő, részben agitátor, részben formaművészt, egészen kivételes hely, egészen kivételes megítélés illet meg.

Amíg élt csak hírének sugarait küldte haza, mint a naprendszerből elszakadt s

az űr végtelenjéből visszafénylő csillag. Születésének emlékünnepe közénk hozza újra a tüneményes embert és művészt s végleg összeforrasztja a kapcsokat, amelyek életviszontagsága elszakított, de amelyek őt örökre a magyar szellemvilághoz kötik. Ha egyéniségének, művészetének nincs is közöttünk folytatása, ha művészetének hagyományja, örököse vagy iránya, amely folytatódna, nincs is: ott van ő a magyar szellemvilág társtalán, előd és utód nélkül való nagyjai között, a maga elszigetelt kiválóságában, mint első nagyszerű jele a magyar faj művészi hivatottságának.

LÁNDOR TIVADAR